

GORDON BROOK-SHEPHERD: *The Anschluss*. Philadelphia & New York 1963 (J. B. Lippincott Co.), s. XXV, 223 + nłb., tab. — JÜRGEN GEHL: *Austria, Germany and the Anschluss 1931—1938*. Foreword by Alan Bullock. London etc. 1963 (Oxford University Press), s. X, nłb. 2, 212.

Sprawa Austrii nie przestaje interesować historyków tak europejskich, jak i amerykańskich. Najwięcej ukazuje się ciągle prac poświęconych upadkowi starej Monarchii Austro-Węgierskiej¹, ale również i dzieje Austrii republikańskiej, zagarniętej w r. 1938 przez hitlerowskie Niemcy, budzą znaczne zainteresowanie i dość wiele pozycji poświęconych tej kwestii ukazało się w ostatnich latach, czy to w samej Austrii dzisiejszej, czy w innych krajach.

Historyk angielski², G. Brook Shepherd, autor już dwu książek o dziejach Austrii międzywojennej (*The Austrian Odyssey*, 1959; *Dollfuss*, 1961), podjął się przedstawienia wypadków w Austrii i dokoła Austrii od końca 1937 r. do przełomowych dni marcowych r. 1938. Przygotowanie nie tylko fachowego historyka, lecz także oficera wywiadu podczas II wojny światowej oraz dziennikarza pracującego w Wiedniu w latach powojennych dla jednego z największych dzienników londyńskich („Daily Telegraph”), umożliwiło autorowi danie obrazu wypadków nie tylko należycie na źródłach opartego, lecz również wielostronnego i bardzo żywego. Autor ten wykorzystał szerokie możliwości otrzymania ustnych informacji od całego szeregu uczestników wydarzeń, z ostatnim kanclerzem przedwojennej Austrii Schuschniggem na czele, oraz uzyskania różnych materiałów od osób prywatnych. Dlatego też książka jego ma, mimo niewielkiej stosunkowo objętości (w porównaniu np. z pokaznym tomem Eichstädt³), bardzo specjalną wartość także historycznego reportażu, co nie umniejsza solidności jej naukowej podbudowy.

Autor słusznie stwierdza w przedmowie, że agresja hitlerowska przeciw Austrii była pierwszym aktem II wojny światowej, rozbijającym system wersalski, oraz zapowiedzią, że Niemcy hitlerowskie nie będą cofać się przed żadnym bezprawiem.

Krótkie wprowadzenie historyczne, wychodzące od utworzenia osobnego cesarstwa austriackiego i upadku dawnej Rzeszy w l. 1804—6, daje doskonały przegląd antecedencji wydarzeń 1938 r. Z dużą jasnością autor rysuje skomplikowaną sytuację międzywojennej republiki, krytykując posunięcia „austrofaszystów” Dollfussa i Schuschnigga, które zamiast umocnić niezależność Austrii, musiały ją osłabić przez wykopanie przepaści między burżuazją a proletariatem. Charakteryzując erę Schuschnigga, autor wyraźnie obciąża jego ministra spraw zagranicznych (od 1936 r.) G. Schmidta, zarzutem prohitlerysty. Sprawa ta w świetle protokołów procesu prowadzonego przeciw Schmidtowi w Wiedniu w r. 1947 nie była dotąd tak jasna (Schmidt został uwolniony)⁴.

Według naszego autora, decyzja Hitlera zagarnięcia Austrii nie później niż w pierwszych miesiącach 1938 r. została podjęta na długo przedtem i nie był do tego potrzebny tzw. Protokół Hossbacha z 5 XI 1937 r. Autor wspomina różne zapowiedzi i przepowiednie tego faktu, z których jedną wkłada w usta

¹ W „Kwartalniku Historycznym” ogłoszę w r. 1965 przegląd najnowszej literatury dotyczącej upadku monarchii habsburskiej.

² Książka ta wyszła równocześnie w Anglii (tytuł: *Anschluss — The Rape of Austria*) i w Stanach Zjednoczonych.

³ U. Eichstädt, *Von Dollfuss zu Hitler* (Wiesbaden 1955), niewątpliwie najobszerniejsza praca faktograficzna o tym temacie.

⁴ Na ogromnie ciekawy, choć niezbyt starannie wydany (np. bez indeksu) tom protokołów z procesu G. Schmidta (*Der Hochverratsprozess gegen Dr. Guido Schmidt*, Wien 1947) historycy zbyt mało zwracają uwagi. Są tam i sprawy dotyczące pośrednio Polski.

naszego Becka w jego rozmowie z bawiącym w Warszawie (z początkiem grudnia 1937 r.) francuskim ministrem spraw zagranicznych Delborem.

Spisek zorganizowany przez hitlerowców austriackich na wzór 1934 r. został tym razem zawczasu wykryty przez policję austriacką, co wywołało oczywiście zwiększony niepokój rządu wiedeńskiego oraz wściekłość w Berlinie. By nie dopuścić do jakiegś zbyt energicznej akcji Wiednia, Hitler postanowił zaprosić Schuschnigga do swej rezydencji nad granicą austriacką (Berchtesgaden) i tam wymusić na nim nowe ustępstwa. Sprawa ta znana jest dzięki relacji austriackiego partnera owej rozmowy⁵, Brook-Shepherd wszakże uzupełnia posiadane przez nas wiadomości dalszymi szczegółami uzyskanymi od Schuschnigga po II wojnie światowej.

Innym cennym informatorem autora był ostatni francuski przedwojenny poseł w Wiedniu Gabriel Puaux, powiernik Schuschnigga w tych ciężkich dniach⁶.

Do najciekawszych w książce należy rozdz. V, omawiający okres po spotkaniu w Berchtesgaden, przedstawiający niezdecydowanie i dwulicowość Hitlera oraz różne błędne pociągnięcia Schuschnigga, który m. in. jeszcze silniej niż przedtem zaczął wiązać się z pretendentem do tronu austriackiego, synem ostatniego cesarza, arcyksięciem Ottonem, żyjącym na wygnaniu w Belgii, ale przygotowującym się do powrotu do Wiednia już w niedługim czasie. Schuschnigg wymyślił ów niefortunny plebiscyt (który tak rozdrażnił Hitlera i przyspieszył jego decyzję szybkiego zagarnięcia Austrii), wbrew zaleceniom choćby zapytanego o radę Mussoliniego. Za późno już było dla Schuschnigga zwracać się o poparcie do robotników, których reżim austrofaszystwu od 1934 r. pozbawił wszelkich praw politycznych.

Potem przyszły dni ostatecznego rozwijania się kryzysu: 10 i 11 III 1938 r., z rebelią hitlerowców w Styrii, demonstracjami w Wiedniu, przy dość słabej reakcji zwolenników niezależności. Koń trojański w postaci hitlerowskich ministrów, wprowadzonych do gabinetu w wyniku rozmowy berchtesgadeńskiej, z osławionym Seyss-Inquartem na czele (powieszonym później z wyroku sądu norymberskiego), uniemożliwił energiczniejsze działania rządu, które zresztą, przy obojętności Zachodu, nie mogłyby Austrii uratować. Oczywiście, szczególnie dramatyczny jest opis wydarzeń samego *Anschlusu*, oparty na wielu także osobistych relacjach ówczesnych członków rządu, wyższych oficerów itd.

Echa i następstwa tego dnia, wjazd Hitlera do Wiednia oraz reakcję zagranicy, przedstawia rozdział ostatni. Autor podkreśla, że Hitler nawet już po wypadkach wiedeńskich z wieczora 11 marca, po ustąpieniu Schuschnigga, nie był w pełni zdecydowany, czy zupełnie przekreśli odrębność Austrii. Miał zdecydować się na to dopiero pod wpływem entuzjastycznego powitania go w dniu następnym przez tłumy w Linzu.

Książka przynosi na końcu ponowne stwierdzenie, że aneksja Austrii bez czyjegokolwiek sprzeciwu nie mogła nie utwierdzić Hitlera w przekonaniu, że może on tak samo ważyć się na wszelkie dalsze tego rodzaju kroki. W ten sposób została wytknięta droga od marca 1938 do września 1939 r.

Uwag krytycznych praca ta wywołuje bardzo niewiele; nie jest zresztą w gruncie rzeczy opracowaniem ściśle naukowym, mimo dobrej metody i szerokiej bazy źródłowej. Właśnie co do tej bazy należałoby jedynie zasugerować

⁵ Znana książka Schuschnigga pt. *Ein Requiem in Rot-Weiss-Rot* (Zürich 1946): także przekład angielski.

⁶ G. Puaux po wyjeździe z Wiednia został Wysokim Komisarzem Francji w Syrii i tam próbował przeciwdziałać innemu *Anschlussowi*, tj. przyłączeniu okręgu Aleksandretty do Turcji, ale daremnie; sprawa miała zresztą inne podłoże. Zob. o tym: R. Massigli, *La Turquie devant la guerre. Mission à Ankara 1939—1940* (Paris 1964).

autorowi, by w razie ponownego wydania książki szerzej uwzględnił materiały włoskie, czeskie i węgierskie⁷, które mogłyby obraz w niejednym wzbogacić, choć nie zmieniają go w żadnej istotnej kwestii.

Dругa z omawianych tu książek, napisana przez Niemca jako oksfordzka dysertacja doktorska, opatrzona przedmową wybitnego znawcy hitlerystyki A. Bullocka, autora znanego dzieła *Hitler, a Study in Tyranny* (wiele wydań od 1953), ma węższy zakres choć obejmuje dłuższy okres czasu. Zajmuje się ona problemem stosunków austriacko-niemieckich od 1931 r. do aneksji mniejszego państwa przez większe, ze specjalnym zwróceniem uwagi na plany Hitlera dokonania tej aneksji, oraz z pewnym uwzględnieniem tła międzynarodowego. Autor oparł się szeroko na znajdujących się w Londynie zmikrofilmowanych dokumentach niemieckich zdobytych w r. 1945, jak i oczywiście na literaturze drukowanej, angielskiej i niemieckiej (wyjątkowo tylko w innych językach).

J. Gehl wychodzi od niezrealizowanego wskutek przeszkód zewnętrznych projektu unii celnej między Rzeszą a Austrią z marca 1931 r. Następnie zajmuje się tym co nazywa „naciskiem francuskim na Austrię” (plan Tardieu’go), potem konfliktem między Hitlerem a Mussolinim o Austrię, trwającym od r. 1933, z kulminacyjnym punktem w postaci groźby włoskiej interwencji zbrojnej w r. 1934 (po zabójstwie Dollfussa), dalej zbliżeniem między obu dyktatorami zaznaczającym się od 1935 r., wskutek zaangażowania się Włoch w Afryce i wynikającym stąd częściowym podporządkowaniem się Austrii Schuschnigga Hitlerowi, oraz w końcu przygotowaniem i przebiegiem samego *Anschlusu*. Niezbyt obszerna bibliografia, skorowidz i trzy schematyczne mapki uzupełniają tę książkę. Ma ona swoją wartość dzięki wykorzystaniu licznych niemieckich dokumentów dyplomatycznych spoza tych, które zostały ogłoszone najpierw w edycji anglo-amerykańskiej, potem w oryginalnej wersji niemieckiej.

Właśnie dzięki temu dowiadujemy się pewnych dotąd nieznanych (zresztą drobnych) szczegółów. Praca taka, sumiennie wykorzystująca nieznanne archiwalia i konfrontująca je z ogłoszonymi, jest bardzo pożyteczna. W gruncie rzeczy książka ma charakter niemal kroniki wydarzeń ale ujęcie jest zręczne i obraz wypadków urozmaicony. Co prawda, jak to dość często bywa, gdy młody historyk zetknie się z bogactwem nieogłoszonych materiałów archiwalnych, daje się przez nie wciągnąć i trochę zaczyna lekceważyć pozycje drukowane. Tak więc np. mówiąc o głośnym dla dziejów gospodarczych międzywojennej Europy środkowej wydarzeniu, jakim był krach wiedeńskiego banku *Kreditanstalt*, autor pomija cenny przyczynek kogoś tak w tej sprawie kompetentnego, jak R. Sieghart⁸. Stanowisko Czechosłowacji wobec projektu unii celnej zostało tak samo w minimalnej tylko mierze uwzględnione, jak wobec późniejszych poczynań Niemiec hitlerowskich zmierzających do przeprowadzenia *Anschlusu*. Ale tu otwiera się szeroka możliwość dla czynienia uwag krytycznych: autor nie zna literatury spoza kręgu tzw. wielkich mocarstw zachodnich i zapewne nie uznawał potrzeby, by się nią zainteresować. Stąd więc brak własnie danych, które musiałyby być ciekawe, o stosunku Pragi do pomysłu z r. 1931, a które to dane można by zdobyć nawet bez znajomości języka czeskiego, choćby z oficjalnego organu praskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, wydawanego w języku niemieckim, „Prager Presse”⁹. Stąd jednostronna i raczej przesadna infor-

⁷ Zwłaszcza zbiór dokumentów węgierskich w przekładzie niemieckim: L. Kerekes, *Akten des ungarischen Ministeriums des Äusseren zur Vorgeschichte der Annexion Österreichs*, („Acta Historica” 1962).

⁸ R. Sieghart, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht* (Berlin 1932), s. 194 i n.

⁹ Por. też broszurę ogłoszoną przez historyka i zarazem bliskiego Benešowi archiwistę

macja (s. 125) o rzekomej propozycji jugosłowiańskiej pod adresem Niemiec z r. 1935 zawarcia sojuszu przeciw próbie restauracji habsburskiej: Jugosławia takiego sojuszu nie potrzebowała, gdyż była dostatecznie zabezpieczona porozumieniem z Czechosłowacją i Rumunią w ramach Małej Ententy¹⁰.

Ostatni rozdział pracy, zajmujący się samymi wypadkami marcowymi 1938 r. robi pewien zawód, gdyż jest chyba zbyt zwięzły. Autor zapewne uważał, że inni pisali o tym już dostatecznie szeroko. Z zakończenia wynika, że autor jest zwolennikiem połączenia państwowego Austrii z Rzeszą; pisze on (s. 195):

„Należy żałować, że pragnienie połączenia, istniejące u ludu austriackiego, nigdy nie było rozważane jako jego własne prawo, lecz zwyczajnie zostało zużytkowane w grze sił politycznych”.

Przypomina się kontrowersyjna praca A. J. P. Taylora, również przeciw oksfordzkiego profesora, o genezie II wojny światowej¹¹, konkludująca, że Hitler doprowadzony został do wojny raczej przez zbieg okoliczności. J. Gehl pisze w tym samym duchu; „Hitler dokonał *Anschlusu* niemal wbrew swojej woli” (*II. achieved it almost against his own will*), jak gdyby autor zapomniał o „*Mein Kampf*”! A przecież właśnie odnośne słowa z tego *credo* hitlerowskiego przytacza nie gdzie indziej, lecz w przedmowie do omawianej tu książki inny oksfordzki historyk, prof. A. Bullock¹². Ale nie we własnych rozważaniach autora leży wartość tej książki, lecz, jak wspomniano wyżej, w zużytkowaniu pewnych nieznanych archiwaliów. Ze względu na to książka Gehla będzie dla badaczy konieczna obok innych, poważniejszych pozycji dotyczących *Anschlusu*.

Henryk Batowski

PETER BENDER: *Offensive Entspannung. Möglichkeit für Deutschland*. Kiepenheuer & Witsch, Köln 1964, 172 ss., Information 9.

Dotychczasowa polityka rządu bońskiego w sprawie zjednoczenia Niemiec opierała się na nierealistycznym założeniu, że Niemcy zachodnie muszą się stać tak silne pod względem militarnym, politycznym i gospodarczym, aż będą w stanie drogą nacisku doprowadzić do zjednoczenia Niemiec przez wchłonięcie Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Ten program polityczny zawarty w często swego czasu gloszonym hasle: „Zjednoczenie w pokoju i wolności przez siłę” był typowym przykładem polityki siły powstałej w okresie wielkiego napięcia między Wschodem a Zachodem. Innym znamionym elementem tej polityki jest tzw. doktryna Hallsteina, przy pomocy której rząd zachodnioniemiecki stara się nie dopuścić do międzynarodowego uznania NRD. Na sformułowanie takiego programu politycznego wpłynęło zapewne przekonanie, że Niemcy zachodnie mogą liczyć na pełne poparcie Zachodu. Rachuby te miały pewne cechy prawdopodobieństwa w okresie zimnej wojny, kiedy to politykę zagraniczną Stanów

czechosłowackiego MSZ, J. Papouška, *Die Hintergründe der deutsch-österreichischen Zollunion* (Praha 1931).

¹⁰ Nie wspomina o tym np. wyczerpująca najnowsza monografia o Jugosławii w tych latach: J. B. Hoptner, *Yugoslavia in Crisis 1934-1941* (Columbia Univ. Press, New York 1962).

¹¹ Por. moje uwagi o książce Taylora w „*Polish Western Affairs*” t. IV/1 (1963), s. 44 i n.

¹² *Foreword*, s. VI; *Mein Kampf* początek I rozdziału.